

voga društva i vlasti KPJ) te kontrastivno-negacijsku (usporedba s monarhističkom Jugoslavijom kao primjerom prošlosti na koju nema povratka). Način na koji se u socijalističkoj Jugoslaviji promatrala svrha nastave povijesti kao primarno odgojnoga predmeta odražavao se i na metode učenja i poučavanja u razredu: od nastavnika se očekivalo da činjenice iznose poticajno te da manipuliraju osjećajima učenika. Reforme tijekom 1950-ih, dijelom potaknute rastućom sumnjom u uspješnost manipulativnih postupaka te problemima nastalim zbog nedostatka volje ili znanja među nastavnicima, donijele su zaokret prema znanstvenome diskursu i uravnoteženijem prikazu događaja, ali je okvir ostao isti, u suštini lenjinistički: kreativnost se potiče, ali samo unutar određenih granica. Uz to valja upozoriti na autoričino pronicljivo opažanje postojanja znatnih odstupanja u prikazima povijesnih događaja među republikama, posebno Hrvatskom i Srbijom, što je, barem u retrospektivi, jasan pokazatelj neuspjeha razvoja zajedničkoga identiteta. Zaključno možemo primijetiti i da su navedena obilježja politike povijesti u određenoj mjeri nadživjela Jugoslaviju te svoj trag ostavila i u udžbenicima, posebno onim ranijima, samostalne Republike Hrvatske.

BORIS BLAŽINA

Bernd ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies. A Documented History*, OEZ Berlin Verlag, Berlin, 2010., 402 str.

Opće je prihvaćena teza da politički poredci koji ne trpe oporbu “stvaraju” političku emigraciju. Hrvatska se može smatrati empirijskim dokazom te teze jer joj je život pod trima različitim diktaturama tijekom “kratkog XX. stoljeća” – karadževićevskom, ustaškom i komunističkom – donio poveću političku emigraciju. Stvaranje i oblikovanje hrvatske političke emigracije uvijek je bilo povezano s granicama koje je vladajući režim postavio političkoj samostalnosti i nacionalnoj samobitnosti hrvatskoga naroda te političkom djelovanju usmjerenom prema ostvarivanju tih političkih prava. Obje Jugoslavije, i monarhistička i komunistička, ograničavale su spomenuta politička prava, kao i oporbu takvoj politici, što je vodilo nastanku i razvoju hrvatske političke emigracije.

Brojna, politički aktivna i sastavljena od velikog broja školovanih ljudi, hrvatska politička emigracija, kako ju je vidio ugledni srpski politički emigrant i demokratski političar Desimir Tošić, još nije zavrijedila veću pozornost i interes hrvatskih znanstvenika. Paradoksalno je da se do više saznanja o nastanku, organizaciji i djelovanju hrvatske političke emigracije može doći proučavanjem jugoslavenskih publicističkih i stručnih izvora u kojima se ona analizirala kao “šesta kolona”, nego tragajući po nalazima istraživanja koje su o toj temi provele hrvatska historiografija ili politologija. Kada je riječ o istraživanju fenomena hrvatske političke emigracije, bilo kao segmenta suvremene hrvatske političke povijesti ili segmenta hrvatske političke misli, postoje, naravno, i pozitivne iznimke, pri čemu – ne želeći nikoga namjerno izostaviti – posebno ističem povjesničara Marija Jareba, koji u svome radu “Hrvatska politička emigracija 1928.–1990.” iz 2004. također pokazuje da problematika hrvatske političke emigracije nije dovoljno istražena.

Knjiga njemačkoga doktoranda povijesti sa Sveučilišta Humboldt u Berlinu Bernda Robioneka *Croatian Political Refugees and the Western Allies. A Documented History* zahvalan je prilog svim budućim historiografskim i politološkim istraživanjima

hrvatske političke emigracije. Robionekova je knjiga studija o hrvatskoj političkoj emigraciji u razdoblju od nastanka prve hrvatske političke emigracije tijekom diktature kralja Aleksandra Karađorđevića do poraza profašističke NDH i bijega tisuća njenih vojnih i političkih dužnosnika i običnih civila na područje pod nadzorom Saveznika. Studiju o hrvatskoj politici u egzilu i njenim različitim aspektima u navedenom razdoblju Robionek daje kroz sliku odnosa britanskih i američkih vlasti prema tom pitanju. U tom se poslu oslanja na veliki broj dosad neobjavljenih dokumenata britanskih i američkih vlasti o nastanku, organiziranju i djelovanju hrvatske političke emigracije te problemu političkih izbjeglica iz NDH na području pod savezničkim nadzorom.

Knjigu čine uvod, 24 poglavlja i zaključak. Zaseban dio knjige čine dokumenti britanskih i savezničkih institucija, koje autor donosi u izvornome obliku. Razdoblje prije početka Drugoga svjetskog rata obrađuje 2. poglavlje, ujedno i najduže u knjizi, a ostala su poglavlja posvećena događajima tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata.

U samome uvodu knjige Robionek daje zanimljivo viđenje fenomena političke emigracije. Za njega je politička emigracija jedinstveni način života i političkoga djelovanja. Kao životna situacija, ona ne dolazi svojevoljno, nego zbog političkih afiniteta i okolnosti. Svoj status političkih emigranata ljudi uzimaju kao nešto privremeno i njihov "politički kompas" i dalje gleda isključivo prema državi iz koje su emigrirali. Kako bi iskazali oporbu režimu u domovini i utjecali na promjenu političkoga stanja u njoj, oni se politički organiziraju i djeluju u emigraciji, oslanjajući se pritom na snagu *long-distance* nacionalizma. Koncept *long-distance* nacionalizma Robionek preuzima od australsko-slovenskoga sociologa Zlatka Skrbiša, koji ga definira kao transteritorijalni politički identitet koji izvorište nalazi u jakom osjećaju vezanosti uz etničku maticu.

Nakon tog zanimljivog viđenja fenomena političke emigracije slijedi dio u kojem autor daje prikaz pozadine razvoja nezadovoljstva Hrvata položajem u rojalističkoj Jugoslaviji. Ispravno primjećuje da je izvor problema bio u centraliziranoj strukturi države koja je srbijanskoj političkoj eliti omogućavala političku hegemoniju, koju su Hrvati opravdano držali prijetećom za svoju nacionalnu i političku posebnost. Prikazuju se i korijeni nastanka radikalne varijante hrvatskoga nacionalizma – ustaštva i zločinački karakter ustaške države NDH.

U nastavku ovoga poglavlja autor se bavi hrvatskom političkom emigracijom u međuratnome razdoblju. Opisuje se prenošenje hrvatskoga nezadovoljstva položajem u Jugoslaviji na međunarodnu pozornicu kroz nastanak, organiziranje i djelovanje ustaškoga pokreta i HSS-ovih političkih emigranata među hrvatskim iseljeništvom, posebno u SAD-u, gdje je hrvatska politička emigracija imala oslonac u brojnoj, politički i nacionalno svjesnoj te organiziranoj hrvatskoj iseljeničkoj zajednici. Ovdje se opisuju i prvi politički sukobi među hrvatskom političkom emigracijom, uvjetovani različitim pogledima na način rješavanja hrvatskoga nezadovoljstva položajem u rojalističkoj Jugoslaviji.

Djelovanje te, uvjetno rečeno, prve hrvatske političke emigracije prikazano je kroz životni i politički portret jedne od vodećih figura ustaškoga pokreta, Branimira Jelića. Kao pravašu i hrvatskomu nacionalistu, Jeliću je karađorđevićevska diktatura onemogućavala legalnu političku aktivnost, zbog čega on odlazi u političku emigraciju. U emigraciji sudjeluje u osnivanju i organiziranju ustaških i domobranskih emigrantskih organizacija. Jelićevo političko djelovanje bilo je klasično djelovanje političkoga emigranta i sastojalo se od agitiranja za ustaški pokret među hrvatskim iseljeništvom, uspostavljanja nacionalističkih organizacija te traženja podrške za hrvatsku političku samostalnost. Time je na sebe i skrenuo pozornost britanskih i američkih vlasti, koji-

ma je bio posebno zanimljiv zbog političkih i osobnih veza u Trećem Reichu. Na samom početku Drugoga svjetskog rata Britanci su ga uhitili i držali u zatočeništvu sve do samoga kraja rata.

U dijelu knjige od 3. do 6. poglavlja autor je obradio događanja vezana uz hrvatsku političku emigraciju tijekom Drugoga svjetskog rata. Poseban je dio posvećen britanskim saznanjima o političkome profilu "hrvatskoga Rudolfa Hessa" Branimira Jelića. Jelićev profil Britanci su gradili na obavještajnim podacima, a jedan od njih Robionek donosi u dokumentiranim prilogama na kraju knjige. Autor se ovdje bavi i drugim, za britanske i američke interese bitnim hrvatskim političkim emigrantima i emigrantskim organizacijama. Vidljivo je da je tu postojao čitav spektar politički relevantnih emigrantskih opcija i profila, od proustaških organizacija i njihovih članova u SAD-u, preko državotvornih organizacija iseljenih Hrvata koje su odbacivale NDH i njeno vezivanje uz sile Osovine, HSS-ovih "srednjolinijaša" i antifašista pa sve do hrvatskih rojalista bliskih četnicima Draže Mihailovića.

Najdetalnije elaboriran dio knjige počinje sa 7. poglavljem, nazvanim "Exodus: The Surrender at Bleiburg". Poraz Nezavisne Države Hrvatske i bijeg desetina tisuća njenih vojnih i političkih dužnosnika te običnih civila prema području pod nadzorom Saveznika (SAD-a i Velike Britanije) u Austriji i Italiji inicijalna je kapsula nove faze u povijesti hrvatske političke emigracije. U sljedećih nekoliko poglavlja Robionek je detaljno opisao gotovo sve dimenzije problema s političkim izbjeglicama iz NDH.

Od trenutka kada se na teritorij Saveznika sručio val političkih izbjeglica iz NDH najvažnije pitanje postao je odnos Saveznika prema jugoslavenskim zahtjevima za prisilnu repatrijaciju većine njih. Za Jugoslaviju su ti ljudi na općoj razini bili izdajice i okupatorski sluge i suradnici, a veliki je broj njih sumnjičila i za ratne zločine. Britanske su vlasti isprva uvažavale zahtjeve Jugoslavije za prisilnu repatrijaciju izbjeglica koji su se našli na teritoriju Saveznika, no nakon prvih iskustava sa surovošću i bestijalnošću s kojom se Titova Jugoslavija obračunala sa svim tim izbjeglicama, neovisno o dokazanoj im krivnji za zločine, nastupila je promjena u politici Britanaca. Robionek opisuje kako su Britanci od Jugoslavena stalno zahtijevali dokaze o krivnji izbjeglica čije su izručenje zahtijevali i kako nakon masovnog izručenja neposredno nakon predaje na Bleiburgu u proljeće 1945. nisu više poduzimali masovne repatrijacije.

Jugoslavija se u postizanju svojih ciljeva u vezi s izručenjem osoba koje je definirala kao izdajice i suradnike okupatora uvelike služila kredibilitetom koji je stekla kao dio antifašističke koalicije, ali to nije moglo prevladati sve veće nepovjerenje Saveznika u pravednost jugoslavenskih sudskih procesa, kao ni rastuće protukomunističko raspoloženje unutar vladajućih krugova i društava Velike Britanije i napose SAD-a. Usprkos svemu, kako pokazuje Robionek, i nakon 1945. dolazilo je do izručenja Jugoslaviji, i to najčešće osoba za koje su Saveznici imali dovoljno indicija da su odgovorne za zločine. Robionek pokazuje kako su Saveznici poduzimali inspekcije unutar izbjegličkih logora da bi kategorizirali izbjeglice s obzirom na opseg njihova vojnoga i političkoga angažmana u zločinačkome ustaškom aparatu vlasti. Ta je kategorizacija trebala poslužiti kao temelj za diferenciraniji pristup političkim izbjeglicama i razlikovanje notornih ustaških zločinaca od civila koji su podržavali režim, ali nisu sudjelovali u zločinima. Ipak, i to je bilo manjkavo jer se pokazalo da su se visoki ustaški dužnosnici često uspijevali izbaviti iz savezničkih logora, a "komunističkoj pravdi" bili bi prepušteni obični civili.

U posljednjem dijelu knjige Robionek se bavi inicijativama za obnovu političke aktivnosti Hrvata u emigraciji. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata i uspostave

komunističke vlasti u Jugoslaviji, u stranim se državama stvorila nova politička emigracija, koja se povezuje s političkim organizacijama hrvatskoga iseljenništva i "veteranima" prve hrvatske političke emigracije. Političke organizacije iseljenih Hrvata i istaknuti hrvatski političari u emigraciji usredotočili su se na spašavanje što većega broja političkih izbjeglica iz NDH od prisilne repatrijacije Jugoslaviji, i to lobiranjem kod protukomunistički raspoloženih političkih i crkvenih krugova u Velikoj Britaniji i SAD-u. Iako je njihovo djelovanje i organiziranje bilo poprilično nesadržajno i neartikulirano, komunistička Jugoslavija držala ih je opasnima za stabilnost komunističkoga poretka pa, kako pokazuje Robionek, već 1946. agenti jugoslavenskih sigurnosnih službi počinju i s prvim ubojstvima hrvatskih političkih emigranata.

Hrvatska politika u emigraciji prije, tijekom i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata imala je svoju važnu, a u nekim slučajevima i dominantnu transatlantsku dimenziju. Vlasti Velike Britanije i SAD-a te dijelovi njihovih političkih elita i civilnih društava imali su značajan utjecaj na hrvatsku politiku u emigraciji. Hrvatska politička emigracija u svom nastajanju, organiziranju i djelovanju jako se naslanjala na američke Hrvate, pojedini emigranti, poput Branimira Jelića, bili su zbog svoga djelovanja i političkih kalkulacija jako zanimljivi britanskim i američkim vlastima u kontekstu rata protiv sila Osovine, a javnosti SAD-a i Velike Britanije često su korištene za izražavanje oporbe vladajućim režimima u Jugoslaviji i promoviranje hrvatskih političkih interesa. Posebno je važno bilo to što su se nakon završetka Drugoga svjetskog rata Britanci i Amerikanci našli u poziciji da odlučuju o statusu i sudbinama desetaka tisuća političkih izbjeglica iz NDH.

Na temelju američkih i britanskih povijesnih izvora i relevantne historiografske literature Bernd Robionek dao je jasan i dokumentiran pregled transatlantske dimenzije hrvatske političke emigracije u "zanimljivim vremenima" 1930-ih i 1940-ih. Zbog autentičnosti povijesnih izvora na koje se Robionek oslanja ova je knjiga prije svega značajna za historiografsko bavljenje fenomenom hrvatske političke emigracije, posebno u područjima odnosa zapadnih demokracija prema ustaškome pokretu u međuratnome razdoblju i odnosu britanske i američke vlasti prema političkim izbjeglicama iz NDH na teritoriju pod nadzorom Saveznika u Austriji i Italiji. Osim za historiografiju knjiga je – istina, u nešto manjoj mjeri – značajna i za politološko bavljenje hrvatskom političkom emigracijom jer doprinosi istraživanju hrvatske političke misli u emigraciji.

JAKOV ŽIŽIĆ